

Оксана МАЛАНЧУК-РИБАК

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕМІНІСТИЧНОГО РУХУ
В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
(історіографія та історіософія проблеми)**

Проблема емансипації жінки є універсальною для різних типів культур та цивілізацій. Європейське культурне коло має типологічно спільний розвиток як ідейних концепцій пошуку жіночої соціальної ідентичності, так і організаційних структур, форм та характеру суспільних рухів, що мали на меті зміну нерівноправного становища жінок. В основі типологічної єдності цього процесу лежить традиція та еволюція християнської культури. Важливим чинником є також система цивілізаційних цінностей, що базується на ідеї самоцінності особи та індивідуалізму як принципі поведінки, на інтроспекції та тотальній рефлексії як способі пізнання та самооцінки. Водночас європейські моделі характеру і вияву дискримінації жінок, системи стереотипів і міфів, що стосувалися суспільної ролі жінок, та й сама боротьба за їх емансипацію є доволі різними. Це зумовлено сукупністю причин, найважливішими з яких є національна ментальність, реалії державно-правового життя, соціальна структура і визначальні риси господарсько-економічного розвитку, а також співвідношення традицій і новацій.

Окремим “підтипом” у загальноєвропейському русі можна вважати емансипаційний рух жінок у слов'янських народів. Уже на рівні порівняльної характеристики історичного минулого, зокрема становища слов'янських жінок у сім'ї та праві¹, можна простежити спільність і водночас чітко окреслену відмінність порівняно, скажімо, з жінками романо-германських етносів.

Емансипаційний рух жінок у слов'янських народів формувався в умовах бездержавного розвитку, який зумовлював виняткове значення національно-визвольних устремлінь у загальній системі суспільно-політичного та культурного життя. Зародження емансипаційного руху жінок у слов'янських народів пов'язане з епохою романтизму. Правда, його суспільний вияв на той час більше помітний на рівні ідейно-теоретичних міркувань з приводу емансипації жінок і менше – в організаційному структуруванні. Натомість для формування західноєвропейського жіночого руху, наприклад, французького чи англійського, визначальною була атмосфера Інтелектуального раціоналізму кінця XVIII ст. та політичні ідеали періоду Великої французької революції. Яскравим маніфестом останніх стала “Декларація прав жінок та громадян” Олімпії де Гуж (1789).

Характер жіночого руху у слов'янських народів багато у чому подібний, бо основна увага, особливо на перших етапах розвитку, концентрувалась на проблемі морально-етичного сприйняття жінки у суспільстві, на потребі зміни культурно-

¹ Данилова Г.К. К вопросу о положении женщины в период генезиса феодализма (сравнительный анализ славянских и германских “Правд”) // Исследования по славяно-германским отношениям. М., 1971. С.238–249; Słownik starożytności słowiańskich. T.2. Wrocław–Warszawa – Kraków, 1965. S.433.

освітнього рівня жінок, менше – на проблемах їх соціалізації у виробництві та політико-правових аспектах жіночого рівноправ'я. Сформовані та розвинені ідейно-політичні течії мали свою ідеологічну та організаційну проекцію на емансипаційні устремління жінок. Найрозвиненішими напрямками у жіночому русі слов'янських народів були буржуазно-ліберальний (феміністичний), соціально-християнський, соціал-демократичний, згодом соціалістичний, а радше тоталітарно-соціалістичний. Значно менший суспільний резонанс мали суфражистський, радикально-феміністичний та неофеміністичний напрями, типові для західноєвропейського та американського емансипаційного руху.

Типологічна ідентичність історії емансипації жінок слов'янських народів зумовила також певну спільність у науковому пізнанні цього явища та у характері історіософських засад його трактування. Моделлю для порівняльної характеристики та аналізу спільного і різного у поглядах на історію емансипації жінок є українська та польська історіографія та історіософія цієї проблеми. Територіальна близькість, тісна пов'язаність історичних доль, явна чи скрита суспільно-політична та культурна конкуренція, що не раз переходила у відверту ворожнечу, пошук шляхів співпраці та компромісу – це далеко не повне атрибутування понятійної категоріальності “українці та поляки”. У системі координат емансипаційних устремлень жіночого руху це означало, з одного боку, спільну державно-правову (наприклад, українські та польські землі у складі Австро-Угорщини, потім українські землі у складі Польщі) основу розвитку, взаємопроникну інтелектуальну атмосферу, доволі однотипну сукупність соціальних концепцій та ідеологічних засновків, а з другого боку – національно-політичне протистояння між українцями та поляками, що мало частковий вияв в емансипаційних рухах жінок цих двох націй, у часто не проголошеній конкуренції між ними, у прагненні до ізоляції (особливо у 20–30-ті роки ХХ ст.), у взаємному “небаченні” та ігноруванні.

Втім, до початку Другої світової війни історія українського і польського жіночого руху та історіографія проблеми емансипації жінок цих слов'янських народів мають, в основному, чітко означену типологічну ідентичність з аналогічними європейськими явищами і дають підставу для історично-порівняльного аналізу.

Емансипація жінки є складовою частиною емансипації особи взагалі, тому суттєвим є з'ясування історіософського та світоглядного поняття “свобода особи”. У західноєвропейській ментальності та системі загальних цивілізаційних цінностей свобода трактується з точки зору лібералізму та індивідуалізму. У релігійному житті відповідно витворюється морально-етична концепція пуританства. Західноєвропейський лібералізм ґрунтується на визнанні того, що чим менше втручання влади у суспільні процеси (і життя людини також), тим більше свободи, і чим більше розвинені демократичні інституції, тим менше з їх боку моралізаторства і суспільного тиску, а більше здорового глузду та толерантності. У народів, що довгий час розвивалися як бездержавні, зокрема слов'янських, трактування свободи дещо інше. У польській літературі воно трактувалося як республікансько-демократичне, тісно пов'язане зі шляхетською традицією². У такому розумінні центральним і головним у понятті “свобода” є свобода волі народу, а не особи. І полягає вона не у свободі від влади, а власне у здобуванні влади. Така інтерпретація поняття “свобода” здебільшого логічно вивисує сфери занять чоловіків (політична боротьба, захоплення влади, державотво-

² Środa M. *Kobieta: wychowanie, role, tożsamość* // *Głos mają kobiety*. Kraków, 1992. S.12.

рення), а не жінок. В українській традиції інтерпретація “свободи”, принаймні у ХІХ– на початку ХХ ст., має романтично-народницький характер. Домінуючі акценти розставлені на віднайденні, а далі – на здобуванні народної волі. Згодом вони конкретизувались у прагненні до національно-державної самореалізації. У світлі народницької концепції, обтяженої багажем трагічної історії, доля одиниці-особи, а тим більше жінки, ніби розчиняється у загальнонародній, а власна свобода повністю підпорядковується патріотичному кличеві та повинності.

І в українців, і в поляків, по суті, на рівні національної самосвідомості існує думка про престиж жінки в родині, а через неї – й у суспільстві. Сама історія цих народів витворила суспільний генотип жінки як особи, що змушена була свої аспірації підпорядковувати потребам спільноти в ім’я посвяти Вітчизні і Родині. Епоха романтизму довершила формування найважливіших жіночих ідеалів Матері-Вітчизни, Волі-Свободи і Богородиці як символу релігійно-патріотичних вартостей. Ці символи визначили основні параметри інтерпретації суспільної ролі жінки. У них власне закладена першооснова подальших історіософських засад осмислення проблеми емансипації жінок як українок, так і польок. Жінка – це насамперед мати, добра й турботлива, вічно терпляча, яка народжує і виховує оборонців Вітчизни, є берегинею народних цінностей. Материнство ідеалізоване, зведене в культ і трактоване як найвищий прояв жіночності, одночасно майже завжди трагічне, пов’язане є якимось уболіванням і терпінням. Епоха позитивізму, а саме тоді відбулося організаційне становлення як українського, так і польського жіночого руху, мало змінила риси, які вважались найбільшою чеснотою жінок – доброту, терпеливість, посвяту, толерантність у поєднанні з господарською зарадністю і життєвою енергією. Правда, дещо розширювалося розуміння патріотизму жінки, яка поступово виходила за межі родинного кола і вже не тільки підтримувала чоловіка і виховувала дітей, а й займалася добродійною чи культурно-освітньою діяльністю. Це доволі традиційне понятійне коло “жінка – дружина – мати – патріотка” дуже повільно, еволюційно втрачало свою герметичність.

Навіть при дуже поверховому огляді української та польської історіографії впадає у вічі маргінальність історичних досліджень, пов’язаних із різними аспектами проблеми “жінка і суспільство”, зокрема, досліджень історії жіночого руху³. Якщо на етапі формування і становлення суспільної значимості проблеми соціалізації жінок та й самого емансипаційного руху це цілком зрозуміло й виправдано, то у перші десятиліття ХХ ст. на фоні досягнення світових історіософічних шкіль така ситуація вимагала напрацювання нових напрямів досліджень. Умовно можна виділити два напрями наукової роботи: перший репрезентують праці, що висвітлюють участь і роль жінок в історичному процесі, у загальноцивілізаційних культурних змінах, другий, тематично дещо вужчий – публікації, присвячені проблемі жіночої емансипації, історії суспільного руху за рівноправність жінок.

У польській історіографії доволі численними є публікації на тему участі жінок у суспільному, зокрема державно-політичному, житті народу у різні культурно-історичні епохи. Перша публікація цього типу з’явилася на початку 20-х років ХІХ ст. (J.Sowiński “O uczonych Polkach”. Warszawa, Krzemieniec, 1821). Розвідка, написана під впливом переважно французької літератури, була першою спробою показати внесок жінок-літераторок та меценаток в інтелектуальне життя Польщі. Починаючи з

³ Wawrzykowska-Wierciuchowa D. Stan badań nad dziejami kobiety polskiej // Kultura i społeczeństwo. Warszawa, 1963. T.VII. № 1. S.97.

40-х років XIX ст. було видано низку досліджень про історичні постаті жінок відомих польських династій⁴. Переважна більшість цих праць базувалася на широкому джерельному матеріалі, що давало змогу вичерпно показати виховання, освіту, світ життєвих зацікавлень і прагнень жінок польської аристократії.

У польській історіографії доволі активно і систематично опрацьовано тему участі жінок в інтелектуально-фаховому житті суспільства⁵. 1932 р. у Варшаві вийшла у світ книжка, яка викликала широкий науково-громадський резонанс. Лікар М.Ліпінська ґрунтовно дослідила роль жінок у розвитку медицини в Європі, на Далекому і Близькому Сході, а також на американському континенті від найдавніших часів і до 30-х років XX ст.⁶ До речі, ця праця вперше була опублікована в Парижі французькою мовою і отримала нагороду Медичної академії у Парижі.

Розвідки, присвячені історії жінок та їх емансипаційним прагненням, відображали дух часу свого творення, відповідно ї появи. Так, у міжвоєнний період у польському суспільно-політичному та громадсько-культурному житті поєднувалися державницько-патріотичні та тоталітарно-військові тенденції і водночас посилювався інтерес до дослідження ролі жінки у національно-визвольній боротьбі, зокрема у політично-військових організаціях і рухах⁷.

У польській науці проблема цілісного дослідження історії і ролі жінки у творенні національної культури та розбудові держави, а також часткового її вияву – історії жіночого руху – вперше була поставлена у 1891 р. підчас підготовки і проведення святкування 25-ліття творчості Елізи Ожешко. Тоді ж вдалося створити матеріальний фонд для такої наукової роботи. Однак частина зібраного матеріалу потрапила до рук російської жандармерії (у зв'язку з арештом Т.Воловської-Празмовської) і не була видана. Згодом осередками пропагандистської, науково-пошукової та видавничої роботи польських жінок стали Краків, де їх згуртувала “Czytelnia Naukowa dla kobiet”, Варшава з об'єднуючим центром – часописом “Bluszcz”⁸. 1913р. у Львові А.Махчинська і М.Брухнальська активно збирали та систематизували матеріали, в тому числі наукові, для майбутнього “Музею польок”. Але ця спроба не увінчалася успіхом, бо в роки першої світової війни матеріали загинули. Після закінчення війни ряд жіночих організацій у Польщі (“Klub Polityczny Kobiet Postępowych”, “Liga Kobiet”, “Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem”) знову

⁴ Найважливіші публікації: *Wójcicki K.W.* Niewiasty polskie. Zarys historyczny. Warszawa, 1845; *Szajnocha K.* Jadwiga i Jagiełło (перше видання Львів, 1855; друге розширене Львів, 1861); *Przędziecki A.* Jagiellonki polskie w XVI wieku (obraz rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta) (чотири томи вийшли у Кракові 1868 р., п'ятий – 1878 р.); *Bartoszewicz J.* Anna Jagellonka. Kraków, 1882; *Balzer O.* Geanologia Piastów. Kraków, 1895; *Kaczkowski Z.* Kobieta w Polsce // Studium historyczno-obyczajowe (перший том вийшов у Петербурзі 1862 р., другий – 1895); *Chmielowski P.* Kobiety Mickiewicza, Słowackiego i Krasińskiego. Kraków, 1895 та ін.

⁵ *Smoluchowski M.* Kobiety w naukach ścisłych. Kraków, 1918; *Walewska C.* Kobieta polska w nauce. Warszawa, 1922.

⁶ *Lipińska M.* Kobieta i rozwój nauk lekarskich. Warszawa, 1932.

⁷ Наприклад, праці: *Wierna służba.* Warszawa, 1927; *Służba Ojczyźnie.* Warszawa, 1928; *Bruchnańska M.* Ciche bohaterki. Materiały do udziału kobiet w powstaniu styczniowym. Miejsce Piastowe, 1932–1939; *Walewska C.* W walce o równe prawa – nasze bojownice. Warszawa, 1930.

⁸ Див. *Kobieta współczesna.* Warszawa, 1904; *Kobieta polska w życiu społecznym.* Warszawa, 1905; *Walewska C.* Ruch kobiecy w Polsce. Warszawa, 1909.

зосередили увагу на підготовці і виданні наукових розвідок, присвячених історичним аспектам проблеми “жінка і суспільство”⁹.

У 30-ті роки польська історична наука зробила подальші кроки у науковому осмисленні і висвітленні історії жінок Польщі. 1934 р. на міжнародному конгресі істориків, що відбувся у Варшаві, Л. Харевічова виголосила доповідь на тему “Czy należy opracować specjalną historię kobiety?”. Обґрунтовуючи стверджуючу відповідь на поставлене запитання, автор виклала науково-методологічну концепцію такого дослідження. Основним завданням майбутніх наукових розвідок мали б стати:

- аналіз історичної еволюції жінок Польщі;
- визначення найхарактерніших рис суспільного становища, приватного та громадського життя жінок-польок порівняно з жінками інших народів;

- використання найновіших на той час методологічних підходів, зокрема системи психоаналізу¹⁰. Ці завдання були схвалені науковою громадськістю і не залишилися декларативними. Сама Л.Харевічова активно реалізувала висловлені задуми¹¹. Найвагомішими є її праці “Stanowisko kobiet polskich w popularyzatorskiej i naukowej pracy historycznej” (“Kwartalnik Historyczny”. Warszawa, 1933, № 47, t.11; у 1937 р. вийшла окремим виданням) і “Kobieta w dawnej Polsce” (Lwów, 1938). В останній розвідці автор прагнула охопити поглядом історика більшість сфер життя середньовічних жінок-шляхтянок та міщанок, показати особливості їх виховання, розкрити роль у тогочасній економічній системі, з’ясувати їх участь у політичному та товариському житті, становище в сім’ї, роль у творенні культурних цінностей. Автор також зробила спробу охарактеризувати соціально-психологічні типи середньовічних жінок. У планах автора були дослідження, що стосувалися життя жінок-селянок, міського плебсу. Але Друга світова війна перешкодила здійснити ці наміри. У час окупації Львова ці матеріали вченої пропали. Правда, дослідниця намагалася відновити втрачені документи і продовжувала роботу у Варшаві, але в 1943 р. була заарештована і загинула в Освенцимі. Крім робіт Л.Харевічової, варто згадати дослідження Я.Бергеруви, яка у 1936р. у Львові опублікувала книжку під назвою “Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach. Działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiechów Jabłonowskiej”.

Наприкінці 30-х років з’явилися глибокі наукові дослідження, присвячені історії польської так званої “жіночої періодици”¹² та історії освіти жінок¹³.

Отже, у польській історіографії XIX– першої половини XX ст. чітко простежується доволі стале наукове зацікавлення проблемою жінки в історії Польщі. Хоч праці, присвячені тій проблемі, й були дуже різного науково-фахового рівня, все ж вони творили певну наступність і безперервність. Сформувалося декілька тематичних напрямів у цих дослідженнях – це передусім аналіз ролі польських аристократок в національній історії, вивчення окремих проблем, пов’язаних із соціальними та культурними умовами життя жінок (виховання, освіта, фахово-інтелектуальна діяльність тощо), а також творення синтетичних розвідок, що мали на меті створити образ жін-

⁹ Одна з таких публікацій: Na straży praw kobiety. Warszawa, 1930.

¹⁰ Львівська наукова бібліотека ім. Стефаника. Фонд рукописів, ф.136, сп.5, оп.1, арк.1; текст доповіді опублікований у зб. Międzynarodowy Kongres Nauk Historycznych. Referaty i protokoły. Warszawa, 1934.

¹¹ Докладний перелік опублікованих праць Л.Харевічової є у Львівській бібліотеці ім. Стефаника. Фонд рукописів, ф.136, сп.4, п.1.

¹² Zaleska S. Czasopisma kobiece w Polsce (Materiały do historii czasopism za lata 1818–1937). Warszawa, 1938.

¹³ Hulewicz J. Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX. Kraków, 1939.

ки певної культурної епохи чи певного соціального стану. Висвітлення найрізноманітніших аспектів проблеми “жінка і суспільство” поступово стало структурною частиною в загальносинтетичних працях з історії польської культури.

В українській історіографії суспільне становище жінки науково осмислене насамперед у фольклорно-етнографічних розвідках дослідників романтичної школи. Першою такою роботою було дослідження О.Боровиковського “Женская доля по малороссийским песням” (1867). Ракурс бачення становища жінки через народнопісенну творчість згодом блискуче використав І. Франко у розвідці “Жіноча неволя в руських піснях народних” (1883), яка була не тільки фольклорним дослідженням, а й соціологічною та соціопсихологічною студією, що ґрунтувалася на історично-порівняльному методі. Жіноча доля у народно-пісенній інтерпретації стала об’єктом вивчення й для наступних поколінь дослідників¹⁴.

Окремі спостереження щодо ролі жінок у творенні національної культури, зокрема фольклорної спадщини, бачимо у науково-популярних працях І.Вагилевича¹⁵ та Я.Головацького¹⁶; деякі міркування відносно причин нерівності жінок порівняно з чоловіками і можливостей зміни такої ситуації подав М.Шашкевич¹⁷. Але ці висловлювання були спорадичними й не творили системи наукового осмислення ролі жінок у національній культурі, а тим більше у державотворенні. Заслуга українських романтиків в іншому – вони утверджували на національному ґрунті одну з найяскравіших історіософських засад романтичного світогляду, а саме – романтичну оцінку ролі жінки у творенні світу і культури як первісного елемента, пов’язаного з інтуїцією, ірраціональністю і сферою почуттів, а це, на їх думку, найсуттєвіше у пізнанні світу. Науково систематизувавши та осмисливши український фольклор, інтерпретуючи його у власній художній творчості, романтики утвердили цілу систему символів, міфологем та культурних архетипів жінки. Романтичні уявлення надовго пережили саму епоху романтизму. Д.Чижевський звернув увагу на те, що П.Куліш, живучи вже в іншій культурно-історичній епосі, далі розвивав романтичну філософію культури, в якій “жіночий елемент буде стояти на першому місці”¹⁸.

В українській культурі періоду романтизму художня література була чи не найважливішим (а часто й єдиним) способом дослідження як соціально-економічних умов життя жінок, так і емоційно-психологічних їх переживань. Власне художня література взяла на себе функції аналізу багатьох аспектів проблеми “жінка і суспільство”. Мабуть, найхарактернішими є жіночі соціально-культурні архетипи Т.Шевченка, Марка Вовчка. Згодом розвиток української періодичної преси дав змогу урізноманітнити форми обговорення питань, пов’язаних з життям жінок. 1853 р. у Львові почав виходити у світ перший український жіночий журнал “Лада” (редактор С.Шехович). Часописи “Слово”, “Правда”, “Зоря” та ін. не раз друкували статті, в

¹⁴ Танцюра Г. Жіноча доля в народних піснях. Харків, 1930.

¹⁵ Вагилевич І. Передговор к народним руським пісням // Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Твори. К., 1982. С.294.

¹⁶ Головацький Я. Руські народні пісні // Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Твори. С.294.

¹⁷ Шашкевич М. Гостинність у Сербії // Маркіян Шашкевич. Твори. К., 1973. С.124.

¹⁸ Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Нью-Йорк, 1991. С.127.

яких переважно з патріархально-консервативних позицій трактувалися проблеми виховання та освіти жінок, розглядалися можливі моделі їх суспільної поведінки.

Умовно названий “фольклорно-етнографічний” напрям у дослідженнях проблеми “жінка в українській народній культурі” в українській історіографії набув різноманітного тематичного вирішення¹⁹. Фольклорно-етнографічні наукові розвідки кінця ХІХ–початку ХХ ст. не обмежувалися збором матеріалу, його систематизацією та порівняльно-історичним аналізом; вони часто давали підставу для соціологічних та соціопсихологічних висновків. Прикладом можуть служити міркування Г.Булашева про становище жінки-селянки у сім’ї²⁰. Цілісну систему поглядів на жінку в українській народній культурі подано в двотомнику “Украинский народ в его прошлом и настоящем” (Київ, 1914–1916).

Наукові дослідження про історичну роль жінок в українській історіографії не такі численні, як у польській. Аналіз конкретних часткових виявів участі жінок в історичному процесі представлений невеликою кількістю праць і присвячені вони переважно вивченню сімейно-побутової та правової культури, а відповідно і статусу жінок у цих сферах суспільного життя. Йдеться про дослідження О.Левицького “Сім’я і побут українців у ХVІ ст.” (1909), “Невінчані шлюби на Русі-Україні в ХVІ–ХVІІ ст.” (1909), “Про шлюб на Русі-Україні”. Остання праця присвячена першому українському жіночому товариству, створеному в Станіславові 1884 р. Сімейне життя на Поділлі у першій половині ХVІІІ ст. досліджував Ю.Січинський²¹. Правове становище жінок стало об’єктом наукового аналізу у публікаціях М.Буданова²² та І.Кокорудза²³. Більшість із названих праць ґрунтується на значному джерельному матеріалі та розкриває цінні фактологічні дані до історії українських жінок у середньовічній Україні.

Жінки у контексті еволюції національної історії та у процесі творення і функціонування культури стали об’єктом наукового аналізу М.Грушевського. Його багатомні “Історія України-Руси” та “Історія української літератури” увінчали пошукове та аналітичне опрацювання проблеми. Саме у цих дослідженнях вперше в українській історіографії суспільне становище жінок трактоване з точки зору історичної еволюції і як явище, важливе для характеристики національного цивілізаційно-культурного життя²⁴. М.Грушевський висвітлює діяльність видатних історичних діячів-жінок, проаналізував соціально-економічне і законодавчо-закріплене правове становище жінок різних суспільних станів українського суспільства, звернув увагу на

¹⁹ Див. напр.: *Здерковський І.* О русалках // Зоря Галицька. 1891. № 99, 100; *Стороженко О.* Відьми: З побуту Полісся // Правда. 1876. № 2.; *Охримович В.* Жіноча доля в Скільських горах // Народ. 1890. № 18; *Беньковський І.* Народний взгляд на “нечистую” женщину // Киевская старина. 1899. № 6; *Милорадович В.* Украинская ведьма // Киевская старина. 1901. № 2; *Гнатюк В.* Купане й палення відьм у Галичині // Матеріали з українсько-руської етнології. Львів, 1912. Т.ХV; *Грушевська К.* З примітивного господарства. Кілька зауважень про засоби жіночої господарчої магії у зв’язку з найстарішими формами жіночого господарства // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. 1927. Вип. 1–3.

²⁰ *Булашев Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. К., 1992. С.132–135.

²¹ Семейная жизнь Подолии в первой половине прошлого века. К., 1891.

²² *Буданов М.* Начерк родинного права Литовської Русі в половині ХVІ в. // Часопись правнича. Львів, 1895. С.227–254.

²³ *Кокорудз І.* О становищі женщины в стариннім законодательстві рускім // Зоря. 1886. Ч.9,10. С.150–152, 172–176.

²⁴ Докладніше див.: *Рибак О.* Проблема суспільного становища жінки у спадщині М.Грушевського – науковця і громадського діяча // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (Львів, 26–28 жовтня 1994 р.) Львів, 1995. С.125–131.

трактування жінки в системі культурних і морально-етичних норм різних історичних періодів.

Висвітлення проблеми ролі жінок в українській історії було підпорядковане загальнонауковим завданням вивчення відповідних епох та їх структур, а тому не могло бути різнобічним і вичерпним. На жаль, у наступні роки (аж до сьогодні) в українській історіографії цю проблему роз'язували у кращому випадку на рівні науково-популярних чи публіцистичних публікацій²⁵, хоча відповідний український матеріал без належної національно-культурної ідентифікації широко використовується в зарубіжних авторів²⁶. У справі конкретно-предметного вивчення історії українського жіночого руху перші кроки були зроблені на початку ХХ ст. у Львові. Тоді М.Павлик опублікував “Переписку М.Драгоманова з Наталією Кобринською 1893–1895” (Львів, 1905), яка стала чи не першою джерельно-документальною публікацією такого типу. У грудні 1921 р. у Львові відбувся з'їзд українських жінок, який ухвалив вшанувати заслуги Н.Кобринської у справі організації жіночого руху і видати брошуру “Першому українському борцеві за права жінок”. Але це видання не мало науково-аналітичного характеру. Одна з перших спроб проаналізувати громадську діяльність, погляди та переконання Н.Кобринської належить О.Дучимінській. Вона підготувала і видала брошуру “Наталія Кобринська як феміністка” (Коломия, 1934). У цьому ж році теж у Коломії накладом часопису “Жіноча доля” вийшов у світ збірник літературних есе-характеристик С.Русової “Наші визначні жінки”²⁷.

Фаховими дослідженнями окремих аспектів емансипаційного руху українських жінок, зокрема причетності до цього руху І.Франка, були праці М.Возняка. У них уже з певної історичної дистанції визначена суспільна вага руху за емансипацію жінки, проаналізовано історичний та культурний контекст, показано органічний зв'язок цього руху з хвилею українського національного відродження. 1927 р. М.Возняк у часописі “Україна” (ч.3) опублікував статтю “Журнальні плани І.Франка (1884–1886)”, а через десять років у часописі “Новий час” з'явилася його публікація “Шляхом до Першого вінка” і цього ж року вона вийшла окремою книжечкою під назвою “Як дійшло до першого жіночого альманаха”. Матеріал, зібраний і проаналізований автором, багато в чому виходив далеко за рамки теми, поданої у заголовку. У праці відтворено атмосферу та основні події формування нового громадського руху, руху за рівноправність жінок і на значному документальному матеріалі показано видавничу співпрацю І.Франка та Н.Кобринської. Автор вперше опублікував численні уривки з листів, забутих статей, які дали змогу відтворити дух тогочасного середовища української інтелігенції, звернув увагу не тільки на першорядні постаті (І.Франко, О.Кониський, Н.Кобринська, О. Пчілка, М.Павлик), а й на численні менш відомі особи, особливо на перших учасниць жіночого руху (Е.Ничай, А.Желехівська, С.Бучинська та ін.). Власне М.Вознякові належить чи не перше детальне опрацювання історії українського жіночого руху від поодиноких публічних виступів з приводу жіночого питання 1882 р. і до виходу у світ “Першого вінка”(1887). Його дослідження дало ґрунтовну фактологічну основу для наступних розвідок, присвячених історії жіночого руху в Україні. Глибоку обізнаність з обставинами громадського

²⁵ Див. напр.: Крип'якевич І. Жінка в історії України // Мета. Львів, 1908. № 7. С.4–5; № 8. С. 2–6; № 9–10. С. 5–7; Козуля О. Жінки в історії України. К., 1993; Кузич-Березовський І. Жінка і держава. Львів, 1994 (перше видання – 1970 р.).

²⁶ Кайдаш С. Сила слабых. М., 1989; Пушкарєва Н. Женщины Древней Руси. М., 1989.

²⁷ Цю традицію продовжили видання: Луговий О. Визначне жіноцтво України. Торонто, 1942; Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. Вінніпег, 1969.

життя західноукраїнських земель виявив М.Возняк у статті “Кобринська, “вільна любов” і радикали (Участь Франка в спростуванні Павлика)”, яку, на жаль, було опубліковано лише у 1970 р.²⁸

У 20–30-ті роки ХХ ст. хвиля національно-патріотичного піднесення захопила й українських жінок. Цей процес частково відбитий і в українській історіографії. О.Степанів (безпосередня учасниця національно-визвольних змагань) на основі власного життєвого досвіду опублікувала працю “Напередодні великих подій. Власні переживання і думки 1912–1914” (Львів, 1930). Участь жінок у національно-визвольній боротьбі, зокрема у її військових формах, стала темою пізніших публікацій про С.Галечко та О.Басараб²⁹.

Українські жіночі організації, такі як масовий “Союз українок” чи елітарне українське “Товариство жінок з вищою освітою”, ані організаційно, ані фінансово та, правдоподібно, й кадрово у 20–30-ті роки не змогли реалізувати складного завдання – здійснити багатоаспектне історичне дослідження про роль української жінки в історії. Часткова проблема, а саме історія емансипаційних змагань українських жінок, історія їх участі у громадському житті України, була науково розв’язана значно пізніше силами науковців української діаспори³⁰.

Праці, присвячені становленню жіночого руху, розвиток якого майже синхронно проходив як у польському, так і в українському громадському житті, мають багато спільних рис. Ця тематична спільність стосується насамперед аналізу соціально-економічного статусу тогочасних жінок (чи не найбільша увага приділялась становищу жінок так званої “середньої верстви”, жінок-робітниць), їх неповноцінного правового становища як громадян. Також проаналізовано участь жінок у різних сферах виробництва, вивчено проблему освіти жінок та їх фахово-інтелектуальних занять. Актуальними для висвітлення були також питання про форми участі жінок у національно-громадському та політичному житті. З часу організаційного структурування жіночого руху почали з’являтися тематичні збірники, присвячені проблемі емансипації жінок. Польською мовою – “Urominek” (1893), “Głos kobiet w kwestii kobiecej” (1903) та ін., українською мовою – альманах “Перший вінок” (1887), три випуски збірника “Наша доля” (1893, 1895, 1896) та ін. Ідеологія позитивізму та фемінізму, соціал-демократичні концепції соціальної емансипації жінки позначились на доволі значній кількості польських авторів³¹. Періодично з’являлись також праці противників емансипаційних устремлень жінок³².

В українській історіографії кількість такого типу публікацій дещо менша, але тематично і за рівнем висвітлення проблем вони подібні або й аналогічні польським.

²⁸ Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С.113–119.

²⁹ Див напр.: *Бажанський М.* Як загинула Ольга Басарабова. Прага, 1941.

³⁰ Див. напр.: *Книш І.* Іван Франко та рівноправність жінки. Вінніпег, 1956; *її ж.* Смолоскип у темряві. Вінніпег, 1957; *Павликовська І.* На громадський шлях. З нагоди 70-ліття українського жіночого руху. Філадельфія, 1956; *Bohachevsky-Chomiak M.* Feminists Despite Themselves. Edmonton. 1988; *Богачевська М.* Дума України-жіночого роду. К., 1993; *Богачевська-Хомяк М.* Білим по білому. К., 1995.

³¹ Лише деякі з цих праць: *Orzeszkowa E.* Kilka słów o kobietach. Lwów, 1873; *Kluszyńska D.* Dlaczego kobiety walczą o prawa polityczne. Kraków, 1912; *Bujwidowa K.* O postępowym i niepostępowym ruchu kobiet w Galicji. Lwów, 1913; *Prystupa T.* W obronie kobiet pracujących. Warszawa, 1926; *Krahelska H.* Praca kobiet w przemysle współczesnym. Warszawa, 1932.

³² *Goczalkowska J.* Kobieta czyli historia łyzy i śmiechu. Lwów, 1857; *Kaplański F.X.* Przeciw emansypacyi kobiet czyli supermacji kobiet nad mężczyznami. Lwów, 1898.

Насамперед маємо на увазі розвідки М.Ганкевича³³, О.Кобилянської³⁴, К.Малицької³⁵, Е.Тишинської³⁶, О.Назарука³⁷, М.Рудницької³⁸. Публікації цих авторів не лише становлять певний етап в українській історіографії з проблем історії жіночого руху, а й є цінним джерелом для вивчення ідейних пошуків українських суспільно-політичних діячів, для аналізу процесів інтерпретації загальноцивілізаційних ідей (а саме такою була ідея емансипації жінки) у національному інтелектуальному та громадському житті.

У 20–30-ті роки ХХ ст. спостерігається певний дисбаланс в українській історіографії досліджуваної проблематики. Основна увага (як поодиноких діячок жіночого руху, так і громадськості загалом) була звернена на розвиток доволі численної в Галичині “жіночої періодики”³⁹. Однак часописи, хоч і були різноманітними щодо тематики, науково-популярними статтями не могли компенсувати відсутність монографічних і науково-документальних публікацій.

Дослідження українських і польських авторів йшли ніби паралельними потоками, як і сам емансипаційний рух польок і українок, тому логічним було прагнення взаємних оцінок. 1937 р. під псевдонімом вийшла у світ робота Л.Харевічової⁴⁰, яка доволі тенденційно оцінювала здобутки тогочасного українського жіночого руху.

Для формування ідейних основ емансипаційного руху і історіософії його досліджень велике значення мали перекладні роботи. Слід зазначити, що в Галичину, як і в Польщу, література, що стосувалася “жіночого питання” доволі вільно потрапляла з інших країн. 1870 р. польською мовою було перекладено і опубліковано працю Дж-Ст.Мілла “Poddaństwo kobiet” (1879) дослідження А.Бебеля “Kobieta a socializm” і декілька інших такого ж ідейно-тематичного спрямування. На жаль, у рамках українського жіночого руху не вдалось опублікувати жодного запланованого перекладу, хоч не раз точилися дискусії навколо питання, що варто насамперед перекладати⁴¹, і в цьому плані вже була проведена певна підготовча робота. Наприклад, Н.Кобринська працювала над перекладом названих праць Дж-Ст.Мілла та А.Бебеля, а М.Павлик планував видати переклад розвідки цюрихського професора А.Додея “Про жінку”, що була написана в дусі ідей тогочасного європейського фемінізму⁴². Таку ситуацію з перекладами можна пояснити, головним чином, відсутністю фінансових можливостей, хоч відчутним був і брак відповідних інтелектуальних сил для залучення до цієї справи, до того ж була слаба зацікавленість загалу до тако-

роду видань. Знайомство з іншомовною літературою з проблем емансипації жінки українська громадськість могла здійснювати, читаючи твори мовою оригіналу, поль-

³³ Ганкевич М. Про жіночу неволю в історичнім розвою. Львів, 1891.

³⁴ Кобилянська О. Дещо про ідею жіночого руху. Коломия, 1894.

³⁵ Малицька К. Про жіночий рух. Львів, 1904.

³⁶ Тишинська Е. Роля жіночих організацій в католицькій акції. Львів, 1931.

³⁷ Назарук О. Жіноча справа з приводу першого українського жіночого конгресу. Львів, 1934.

³⁸ Рудницька М. Українська дійсність і завдання жінки. Львів, 1934.

³⁹ Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.). Анотований каталог. Львів, 1995.

⁴⁰ Mikulowska S. Ukraiński ruch kobiecy. Lwów, 1937.

⁴¹ Франко І. Лист до М.Павлика 10. 10. 1879 р. // Зібрання творів. У 50-ти т. К., 1986. Т.48. С.215; Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С.7, 18.

⁴² Центральний державний історичний архів у Львові, ф.663, оп.1, зв.4, спр.9, арк.1–111.

ські чи російські переклади або через реферативний переказ в українських періодичних виданнях.

Загальний аналіз української і польської історіографії з проблем “жінка і суспільство” не тільки свідчить про типологічно спільний шлях науково-інтелектуального розвитку, а й дає підставу для визначення основних історіософських ідей цього напрямку наукових досліджень. Провідною ідеєю української історіографії впродовж ось уже другого століття є національна ідея та її часткова модифікація – ідея окремішності українського народу (в сенсі історії, мови, національної психології та ментальності, політики та державотворення). Для польської історіографії XIX– початку XX ст. ця історіософська ідея теж була визначальною. Беручи за основу цю ідею, дослідження різних аспектів участі жінок у суспільно-культурних процесах здійснювалися у контексті розвитку власної національної історії, часто у тісному зв’язку з процесами державотворення. Ці праці акцентували увагу на ролі жінок у політиці, державній

діяльності, особливо на їх участі у національно-визвольних змаганнях. Історіографічна реалізація національної ідеї через дослідження культури, духовного життя народу дала змогу розкрити національну специфіку правового і звичаєво-побутового становища жінок, їх статус у родинно-сімейних відносинах, внесок у культурно-інтелектуальне життя. На шляху науково-дослідницької реалізації цієї ідеї можна побачити як досягнення, так і пониження та дискримінацію жінок у національній історії, водночас у багатьох випадках помітне незауваження і недобачення суспільної ваги та значення проблем, пов’язаних з історією жінок. Існує певна ідеалізація минулого, у нашому випадку ідеалізація суспільного становища українських чи то польських жінок (і не тільки на рівні публіцистичних розвідок, а й у наукових дослідженнях). Ще одна проблема полягала в тому, що важко, а то й неможливо гармонійно поєднати концепцію національного (тобто колективного) “я” і феміністичні чи неоефеміністичні засади індивідуального “я”. Як правило, таке поєднання йшло за рахунок свідомого применшення значення останнього. Своєрідне врівноваження ситуації полягало в тому, що універсальний характер підпорядкованого становища жінок, а також спільний для багатьох народів шлях пошуку можливостей соціалізації жінок логічно передбачав і змушував шукати оптимальну інтеграцію національної специфіки у типологічно єдиний загальноцивілізаційний контекст (у даному випадку українського чи польського жіночого руху у систему цінностей європейського культурного кола).

Визначальною історіософською ідеєю є ідея культурної орієнтації, що трансформується у концепцію історично-культурної приналежності. Як ідеологічно, так і організаційно український та польський жіночий рух (принаймні у Галичині) мав чітку європейську ідентичність, тобто “західну” орієнтацію, у зв’язку з чим власне європейська культурна приналежність цілком очевидна і не підлягала сумніву. Це знайшло свій вияв і в історіографії, бо участь жінок в історично-культурних процесах, сама історія жіночого руху трактувалася саме за зразками та стандартами європейського історичного мислення. Це аж ніяк не означало копіювання чи сліпе наслідування. Слід зазначити, що на початку XX ст. спектр історіографічних концепцій і підходів (від романтичного і до позитивістського, соціологічного та культурно-антропологічного) був відносно повно представлений і в наукових дослідженнях, пов’язаних з історією жінок. Але вже у перших десятиліттях XX ст. як у польській, так і в українській історіографії помітною стає певна методологічна повторюваність,

панування соціокультурного детермізму і відсутність (або ж епізодичний вияв) модерних історіософських підходів, пов'язаних з розвитком психоаналізу, екзистенціалізму та інших інтелектуально-філософських течій, які сприяли модернізації і самої історичної науки.

Важливим історіософським підґрунтям як самого емансипаційного руху, так і його досліджень став позитивізм, який варто розглядати принаймні у двох виявах – як тип мислення, світоглядну ідеологію і як наукову методологічну концепцію. На польському і українському ґрунті позитивізм втілювався у суспільно-політичних програмах, побудованих на ідеях органічної праці, еволюціонізму, політичного реалізму та прагматизму. До речі, одним із постулатів позитивістської суспільно-політичної програми є суспільна рівноправність жінок. Позитивістське гасло “праця над народом і для народу” було реалізоване у різних сферах громадського життя, у тому числі й у жіночому русі. Позитивізм в історіографії означав вироблення формально-логічних силогізмів, формалізованих соціокультурних моделей, зосередження основної уваги дослідників на аналізі емпіричних знань, які трактувалися як найнадійніші і найобґрунтованіші. Час позитивізму в історичній науці – це період нагромадження, систематизації та осмислення значної кількості раніше невідомих фактів, зокрема даних про правове, соціально-економічне становище жінок у минулому, час системно-

аналізу суспільних проблем жінок на етапі висхідного розвитку буржуазного суспільства. Широке застосування у дослідженнях на тему “жінка і суспільство” мала тісно пов'язана з методологією позитивізму соціологічно-історична концепція, що базувалася на теорії факторів – біологічних, економічних та психологічних. Після історично-природного занепаду позитивізму як філософського та історіографічного напрямку, жіночий рух (український і польський) ще довго базувався на його світоглядних засадах, а у практичній діяльності керувався апробованим позитивістським прагматизмом.

Історіософським принципом, який можна чітко простежити в основних українських і польських виданнях, присвячених ролі і становищу жінки в суспільстві, насамперед у виданнях ХХ ст., є еkleктизм як спосіб гармонізації, узгодження концепцій, ідей, теорій, які, здавалось би, поєднати неможливо. Витворився своєрідний плюралістичний світогляд, у якому взаємопов'язано існували лібералізм, еволюціонізм, конституціоналізм (у розумінні засади розвитку громадянського суспільства). До цього ряду треба віднести також націоналізм, соціальну доктрину соціалізму, ідею захисту особи перед державою і можливість такого самозахисту, розуміння культури як бази функціонування національно-державної системи, свідоме прагнення уникати крайніх виявів радикалізму чи клерикалізму.

Наукові дослідження, зокрема на рівні часткових історичних проблем, а саме такими є проблеми “ролі жінок в історії та культурі”, “емансипаційні змагання жінок”, відображають як здобутки, так і негаразди всієї національної історіографії, а в широкому розумінні – й усього національно-суспільного розвитку. Очевидною є наукова маргінальність зазначеної проблематики як у польській, так і в українській історіографії. Але важливою є не тільки констатація цієї маргінальності, скільки визначення можливих шляхів її подолання. Суспільно-громадське трактування емансипації жінок опосередковано впливало на розвиток відповідних наукових досліджень. З другого боку, перехід проблеми “жінка і суспільство” зі сфери морально-етичних розмі-

рковувань і соціально-політичних вимог у сферу інтелектуально-наукового аналізу об'єктивно піднімав престиж і суспільну вагу емансипаційних прагнень жінок.

Порівняння здобутків української і польської історіографії дає змогу виявити спільні тенденції розвитку історичних досліджень про роль жінок у національно-історичному та культурному процесі, визначити основні напрями роботи вчених-істориків. Національна специфіка полягає переважно у науковій розвиненості кожного з цих напрямів. Метод порівняння дає змогу чи не найкраще з'ясувати рівень структурної повноти чи неповноти історичних досліджень і вже тим самим визначити можливі напрями подальшого історіографічного розвитку.

Попри всю різноманітність історіософських ідей та принципів, у національних історіографічних школах існує чітко означена спільність основ наукового аналізу ролі жінок у найрізноманітніших сферах історичного життя. Це "типологічне єднання" чітко простежується на рівні аналізу українських і польських історичних праць і є одним із часткових доказів їх приналежності до загальноєвропейського інтелектуального простору.